

de gebruiker wel erg op de proef. Men kan het tekstgedeelte hanteren zoals de titelpagina het aanduidt: 'A Bibliography'. Dan zal men minder vallen over, bijvoorbeeld, de kwaliteit van het Engels, maar wel hoge eisen stellen aan de zakelijke inhoud van de bibliografie. Een aantal steekproeven vielen slecht uit. Om er twee te noemen: van no. 48 is de transcriptie van de titel niet exact, de historische informatie gedeeltelijk onjuist, terwijl niet typisch-bibliografische eigenaardigheden, zoals de onregelmatige nummering der platen en de grillige belettering, die er onder meer op wijzen dat althans één etsplaat uit de serie werd weggelaten, niet zijn vermeld; op het volgende catalogus-nummer, 49, valt onder andere aan te merken, dat de opdracht niet 4 maart is gedateerd maar 'quarto idibus Martijs'. En zo is er wel meer.

Ook als men van het boekwerk wat minder hoge wetenschappelijke verwachtingen zou hebben en, afgaande op de decoratieve illustraties en royale lay-out, meer iets van een plaatjes-kijkboek denkt aan te treffen, blijft deceptie niet uit. De platen zijn groezelig en vaak onnodig verkleind, waardoor iedere nuance en detaillering vervaagt. Op dit punt was de vrij eenvoudige tentoonstellingscatalogus van *Vorstelijke feesten* (Meermanno-Westreenianum, 1966) heel wat ooglijker én instructiever.

Het thema van dit boek en de nuttige basisgegevens die de auteur heeft verzameld hadden iets heel anders kunnen opleveren; maar de omslag-tekst verraadt al de beperkingen die de opzet hebben bepaald. 'Splendid Ceremonies', zo staat er, zijn 'a subject of interest to students of local- and art-history, topography and costumes'. Zonder dezen tekort te willen doen, zou hier nog wel iets aan toegevoegd kunnen worden. Vooral in Engeland en de Verenigde Staten is, juist de laatste tijd (door Sydney Anglo, David Bergeron en vele anderen), bijzonder veel aandacht besteed aan de grote betekenis die deze spektakels blijken te hebben voor de politieke en culturele geschiedenis in de ruimste zin. Steeds meer historici en litteratoren interesseren zich voor deze vormen van staatspropaganda, hoe zij door opdrachtgevers en uitvoerders werd bedreven, welke ideeën er aan ten grondslag lagen, en hoe de ene ceremonie met de andere in verband staat. *Splendid Ceremonies* houdt zich hier niet mee bezig, zoals het lijstje van 'books consulted', of het ontbreken van een inleiding, duidelijk demonstreert. Men mag het de auteur misschien niet te zeer verwijten, al moet men de gemiste kans betreuren. Zelfs summiere verwijzingen hadden het boek een andere dimensie kunnen geven. Eén enkel voorbeeld. Over nos. 34-35, 38-41, en 44-46 heeft Francis Yates een opmerkelijke verhandeling geschreven in haar, met prachtige platen geïllustreerde *The Valois Tapestries* (Studies of the Warburg Institute, vol. XXIII; Londen, 1959). Landwehr noemt het niet, noch ook het verlichte (Berlijnse) handschrift van no. 44, dat Lucas de Heere aan Anjou aanbood. Zo blijft de boeiende samenhang tussen deze nummers onderling en tussen deze serie zestiende-eeuwse intochten en andere, buitenlandse politieke vertoningen voor de gebruiker van zijn boek verborgen. In feite blijkt *Splendid Ceremonies* zich te beperken tot het afdrukken van enkele honderden fiches. Misschien was het zinvoller geweest het uiterlijk (en dus ook de prijs) hierbij aan te passen.

J. A. van Dorsten

J. G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten. Handboek tot de economische en sociale geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek* ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1970, xi + 698 blz.).

Met de publikatie van Van Dillens boek is de driedelige Sociaal-Economische Geschiedenis van Nederland afgesloten, waartoe tevoren Brugmans resp. Alberts en Jansen hun

RECENSIES

bijdragen over de negentiende en twintigste eeuw en over de Middeleeuwen hadden geleverd. Het is veruit het dikste van de reeks geworden, zoals te verwachten was, gezien de glorieus tijd van de Nederlandse economie erin ter sprake kwam. Niemand had een betere en grondiger kennis van dat tijdvak opgedaan dan Van Dillen, tijdens de ruim zestig jaar van zijn loopbaan als historicus, waaronder hij een verrassend nieuw licht op zoveel aspecten van die geschiedenis had kunnen werpen. De bibliografie, die de bundel herdrukken *Mensen en Achtergronden* (1964) besloot, ter gelegenheid van zijn tachtig jaar uitgegeven, getuigt ervan dat, vanaf zijn dissertatie uit 1914 over een onderwerp uit de sociaal-economische geschiedenis van de Middeleeuwen tot 1962 vrijwel geen jaar verstreek, op die van de Tweede Wereldoorlog na, zonder dat een belangrijk artikel of een niet minder belangrijke bronnenpublicatie van zijn hand over de in het hier besproken boek behandelde materie van de pers kwam. Teveel oorspronkelijk onderzoek viel in zijn ogen nog te doen vóór hij zich aan brede syntheses kon zetten. Wij herinneren ons hoeveel moeite en overredingskracht het ons kostte om hem te bewegen een hoofdstuk voor de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* te schrijven. Wat hij daar toen deed, heeft hij, uitgebreid in de tijd en ook in aanzienlijk breder verband, in zijn levensavond in het voorliggende boek herhaald. Hij heeft er het verschijnen van niet mogen beleven, en het zelfs niet helemaal kunnen afwerken. Tweeënhalf jaar vóór zijn heengaan, zesentachtig jaar oud, op Tweede Kerstdag 1969, droeg hij het manuscript over aan Dr. W. M. Zappey. Wij mogen deze, zoals Van Dillen zelf, dankbaar zijn voor het prachtige overzicht waarmee zij de Nederlandse geschiedschrijving hebben verrijkt.

Het boek telt drie hoofddelen: de jaren van groei (1580-1650), die van consolidatie en teruggang (1650-1740), en die van de contractie (1740-1795). Men zal er zich niet over verwonderen dat het eerste nagenoeg de helft van het boek beslaat. Voor elk ervan komen de verschillende aspecten van economie en maatschappelijk leven aan de orde: landbouw, visserij, nijverheid, handel, scheepvaart, munt- en bankwezen, fiscaliteit, economische politiek, sociale bewegingen en toestanden. Ruim twintig dicht gedrukte bladzijden opgave van bronnen en literatuur, alfabetisch geordend, maken de lezer die op bepaalde kwesties dieper wenst in te gaan wegwijs. Met een uitgebreid register van namen en zaken wordt het boek besloten. Bij het lezen ervan ontdoet men zich nooit van een gevoel van grote bewondering voor de diepe kennis die hier, in een prettig leesbare samenvatting, wordt geboden. Het zal voor geruime tijd de inleiding blijven tot verder onderzoek van de sociaal-economische geschiedenis van de Republiek, welk bijzonder punt daarvan dan ook wordt behandeld, een van de klassieken van onze wetenschap.

Het valt de recensent van een werk van die kwaliteit daarom niet gemakkelijk om ook de kritische geluiden te laten klinken, die velen van hem verwachten. Hij schroomt voor de verdenking van betweterij of muggenzifterij. Wat hier verder volgt moge niets afdoen aan de waardering die wij hebben uitgesproken, maar wordt alleen tot uiting gebracht met het oog op de mogelijkheid van herdrukken van dit *magnum opus*, waarbij een paar onvolmaaktheden, zoals er in ieder mensenwerk voorkomen en in dit boek, gezien de manier waarop het zijn uiteindelijke vorm kreeg, nog onvermijdelijker waren, zouden kunnen verbeterd worden.

! Vooreerst voldoet het plan van het werk ons niet ten volle. Wij komen dadelijk terug op het verschil van mening tussen Van Dillen en andere geleerden over begin en omvang van de economische achteruitgang na de Gouden Eeuw. Blijkens de titel van deel II neemt ook Van Dillen echter een zekere teruggang aan vanaf de achttiende eeuw. Dit gesteld zijnde, zien wij niet in welk wezenlijk verschil er kan worden gemaakt tussen die 'teruggang' en de 'contractie' die, in het betoog ingeleid door de bespreking van de Propositie

van 1751, de tweede helft van die eeuw tot een eigen tijdvak zou bestempelen. Zoveel te meer dat dit derde deel eigenlijk op zijn beurt wordt opgesplitst, want de volgende hoofdstukken eindigen over het geheel met de Engelse Oorlog, en de tien jaar die daarna overblijven zijn het voorwerp van een eigen kapittel, over 'de laatste jaren der Republiek', jaren van enige heropleving, voorzeker, maar die waren er ook vroeger geweest na elke crisis. Was het dan wel nodig ze van de rest te isoleren? Wij zinspeelden daareven op de omstandigheden waarin het boek ter perse ging. Wij vermoeden dat het manuscript, dat Dr. Zappey van Van Dillen ontving, voor die laatste periode, waar Van Dillen overigens niet zo persoonlijk mee vertrouwd was als met de Gouden Eeuw en haar directe naklank, minder persklaar was dan voor de vorige delen, en wij vragen ons af of de bewerkster daarbij geen overdreven respect voor de tekst, zoals hij die aankreeg, heeft aan de dag gelegd. Een grondiger herwerking ervan zou het boek een homogener karakter hebben verzekerd; nu krijgt men, te scherp gesteld allicht, een beetje de indruk van een aanhangsel, met nog een aanhangsel daarop.

Daarbij komt dat het boek van Van Dillen niet goed aansluit op dit van Alberts en Jansen, dat slechts sporadisch de zestiende eeuw mee behandelt, zodat in het geheel van 'Nijhoffs' Handboek de waarachtig, speciaal onder oogpunt van handel en verkeer, toch niet onbelangrijke aanloop tot de grote opgang van na 1580 vrijwel volledig onbesproken blijft. Een betere regie van de driedelige opzet vanwege de uitgever zou dit voorkomen hebben. Dat de verschillende daarin betrokken auteurs de accenten ieder naar eigen aard en wijze verschillend hebben gelegd, was wel niet te vermijden.

Doch keren wij terug tot Van Dillens boek op zichzelf. Wij vermeldden zopas dat, naar Van Dillens inzicht, zoals dit ook nog in een slothoofdstuk: 'Een terugblik' wordt samengevat, de omkeer in de eeuwbeweging eerst van het begin van de achttiende eeuw dagtekent (p. 651). Dit klopt echter bezwaarlijk met zijn eigen mededelingen over de algemene prijsdaling vanaf 1660 (p. 650). Dat de prijzen, speciaal de graanprijzen, sindsdien tijdelijk konden herstellen, bijvoorbeeld tussen 1685 en 1720, bewijst niets tegen de stelling die hij afwijst. Is het verschil hem niet ontgaan tussen seculaire trend en kortere golven? Waarbij men zich nog kan afvragen of juist de hoge graanprijzen, - dikwijls volgend uit misoogsten, verstoorde aanvoer en dergelijke - in een samenleving met betrekkelijk laag levenspeil zoals die van weleer in haar grote meerderheid niet eerder crisisverwekkend waren dan dat zij als een teken van herstel zouden gelden. Overigens releveert Van Dillen zelf tijdens de crisistijd, zoals hij die ziet, ogenblikken van beterschap. Een conjunctuurcurve verloopt nu eenmaal niet rechtlijnig, maar wordt door haar grondtendens bepaald.

Een enkele keer blijven vragen die de lezer zich stelt onbeantwoord. Bij de bespreking van de handelsrichtingen tijdens de Gouden Eeuw wordt terecht nogal aandacht besteed aan de betalingsbalans van de Republiek, maar juist waar het over het onder dat oogpunt kapitale verkeer met Iberia gaat (p. 103-107) blijft een mededeling dienaangaande achterwege. Een paar onjuistheden hebben betrekking op het algemeen-historisch kader. Met de 'Schmalkaldische' oorlog van 1611-13 (p. 47) wordt feitelijk die van Kalmar bedoeld, en die van 1615, niet van 1616, werd door Turkije gevoerd niet tegen zijn eigen Egyptische bezitting, maar tegen Perzië, na een vredesperiode die ver van 'langdurig' was (p. 134), daar zij pas in 1612 was ingegaan. In tegenstelling met wat de tekst schijnt te zeggen, begon de goudwinning in Minas Gerais niet ca. 1670 (p. 353) maar eerst na 1694. De geografie van België komt nogal bekaaid uit de voorstelling van de zogenaamde Vlaamse Vaart (p. 522). De nieuwe Zuidnederlandse waterweg gaf niet te Mechelen maar te Leuven aansluiting op de landroute naar Duitsland waartoe vanaf 1749 de vaart tussen Leuven

RECENSIES

en Mechelen werd gegraven; de verbinding tussen de Gentse Schelde en Brugge, en tussen Brugge en Oostende, bestond sedert het begin van de zeventiende eeuw maar werd nderdaad in het midden van de achttiende verbeterd. En werden de Surinaamse plantage- leningen van W. G. Deutz vanaf 1751 (p. 587) of 1752 (p. 667) uitgegeven?

Tenslotte nog een woord over het register. Geografische namen blijken daarin met enige willekeur te zijn opgenomen. Terwijl bv. Oostenrijk, Italië en Turkije geregistreerd werden, zijn Engeland, Frankrijk, Spanje, Portugal, Zuidelijke Nederlanden (of België) en Duitsland het niet. Wat dit laatste land betreft figureren naast een aantal stadsnamen ook een paar gewesten in de lijst, bv. Rijnland en Saksen, maar andere dan weer niet, zoals Zuid-Duitsland, al wordt dit enige malen in zijn geheel als een economisch landschap in de tekst vermeld. En het trefwoord Brabant dekt twee verschillende begrippen, zowel het Generaliteitsland als het Zuidnederlandse gewest.

Uiteraard richt zich die laatste kritiek niet tot Van Dillen, die aan het samenstellen van het nawerk geen deel kan hebben gehad. Wij durven trouwens ook herhalen dat de kritische bemerkingen die voorafgaan de lezer niet de indruk dienen gegeven te hebben dat wij iets zouden afdoen aan de grote waardering die wij hebben voor het wetenschappelijke testament van de eminente geleerde die Van Dillen was. Zijn boek blijft een waardige bekroning van een rijk levenswerk. Het moge nog in lengte van dagen een veilige gids blijven voor vele beoefenaars van onze wetenschap.

J. A. van Houtte

Lotte Hellinga-Querido, *De Koningsbijbel van de Prins in de Stadsbibliotheek te Haarlem. Verslag van een onderzoek* (Stadsbibliotheek Haarlem en Instituut voor Neofilologie en voor Neolatijn van de Universiteit van Amsterdam, 1971, iii + 63 blz., 5 illustraties).

In de Haarlemse Stadsbibliotheek (opgericht 1596) hebben van 1962 tot 1969 kandidaten in de Nederlandse taal- en letterkunde, onder leiding van de afdeling filologie van het Instituut voor Neerlandistiek van de Universiteit van Amsterdam, onderzoek verricht naar het oudste bezit van de bibliotheek. Dit werk wordt sedert 1969 voortgezet door en onder leiding van het Instituut voor Neofilologie en voor Neolatijn van dezelfde Universiteit. Laatstgenoemd Instituut werd in 1969 door de Faculteit der Letteren opgericht. Het is de eerste en tot dusver enige Nederlandse instelling voor elk van beide aspecten van het vakgebied dat het bestrijkt, te weten: de Neofilologische kritiek en hermeneutiek in verband met de toegepaste hulpwetenschappen, en de Neolatijnse letteren in de ruimste zin. Drs. Lotte Hellinga-Querido is als wetenschappelijk hoofdmedewerker aan dit Instituut verbonden.

Zoals in de ondertitel nader omschreven biedt haar publikatie het verslag van een onderzoek. Waarbij onmiddellijk worde opgemerkt, dat aan dit verslag hoge lof dient te worden toegekend. Voornamelijk vanwege de verstrekte voorlichting: het stelselmatig binnenvoeren in een veld van onderzoek zonder dat de lezer ook maar één ogenblik de draad van de uiteenzetting kwijt raakt. En uit methodologisch en uit didactisch oogpunt acht de beoordelaar dit een prachtige prestatie. Hij heeft de door schrijfster uiteengezette beginselen gevolgd; en ook daarin bewondert hij de wijze van bewijsvoering en ontwikkeling: constructief, helder, methodisch en principieel.

Uiteraard heeft bij het onderzoek het accent op de bibliotheekgeschiedenis gelegen. Aanvankelijk bepaaldelijk gericht op de vraag hoé de Haarlemse verzameling tot stand is gekomen; later uitlopend in de complementaire, tweeledige vraag: welke boeken aan-